

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ

Кафедра цивільного права та процесу

КУРСОВА РОБОТА
з дисципліни «Цивільне право»
на тему
«Речове право»

Виконала:
Студентка другого курсу, гр. ПЗдср-20-2

Науковий керівник:
доцент кафедри цивільного
права та процесу,
кандидат юридичних наук,
доцент

Харків – 2022

ЗМІСТ

Вступ.....	3
1. Поняття та ознаки речового права.....	5
2. Підстави виникнення речових прав.....	11
3. Об'єкти та суб'єкти речових прав.....	12
4. Види речових прав.....	19
5. Захист речових прав.....	22
Висновки.....	25
Список використаних джерел.....	27

ВСТУП

В сучасних реаліях право України потребує переосмислення загальної частини речового права в умовах європеїзації та рекодифікації на засадах методології європеїзації шляхом упровадження правових норм, формування правозастосовної практики й доктрини права, які забезпечують застосування речових прав відповідно до прийнятних для національного права європейських стандартів і практик. Зазначеним зумовлена необхідність відмови від залишків радянськості й упровадження концепції регульованих речових прав, формування збалансованого співвідношення *numerus clausus* (закритого переліку) і *numerus apertus* (відкритого переліку) речових прав, системного впровадження широкого розуміння поняття речі й переліку речових прав.

Зміни в соціально-економічному житті суспільства, які відбулися наприкінці ХХ сторіччя, кардинально вплинули на розвиток речового права України. Беззаперечним являється той факт, що речове право є одним із найважливіших факторів у визначенні свободи й економічного процвітання для країни. Доктрина речових прав є складовою загальної правової доктрини, об'єднує домінуючі у правовій науці погляди вчених на речові права, а тому їх аналіз завжди у центрі уваги. Однак, незважаючи на інтерес науковців до цієї тематики, існують неоднозначні погляди щодо ключових питань речового права, зокрема, поняття речового права. Речовим відносинам присвячена книга третя Цивільного кодексу України. Проте слід зауважити, що речові права недостатньо повно врегульовані в чинному цивільному законодавстві України, а легальне визначення речових прав наразі відсутнє.

Значимість порушених питань, а також те, що досі відсутні єдині підходи науковців до визначення речових прав, зумовлюють актуальність теми

дослідження, зокрема у світлі останніх суспільних трансформацій та законодавчих змін.

Предметом дослідження за даною роботою є норми цивільного права України, що встановлюють зміст та режим права власності та інших речових прав.

Науково-теоретичною базою дослідження стали праці відомих українських і зарубіжних учених: Г. Г. Харченка, С. І. Шимона, О. В. Яворської, О. Е. Харитонова, Я. М. Шевченко, Г. Ф. Шершеневича, Л. В. Щеннікової та інших, а також Конституція України, Цивільний кодекс України, науково-практичні коментарі до Цивільного кодексу України.

Метою дослідження в курсовій роботі є всебічний комплексний науковий аналіз інституту речового права та напрацювання теоретичних рекомендацій щодо вдосконалення положень цивільного законодавства з цих питань, а також визначення поняття речового права та окреслення його ознак, які вирізняють його з-поміж інших інститутів цивільного права.

Для досягнення поставленої мети сформульовано наступні завдання: проаналізувати норми законодавства, наукову літературу щодо поняття речового права, співвідношення понять «речові права», «право власності», сформулювати визначення поняття речового права; визначити його систему та елементи; окреслити види речового права відповідно до найбільш розповсюджених класифікацій.

Під час підготовки курсової роботи використані як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання. Зокрема, історичний метод використано для аналізу речового права у частині його історичного розвитку, починаючи з часів римського приватного права й до сьогодення. З допомогою порівняльно-правового методу дослідження вивчено співвідношення ознак речового права з правом зобов'язальним, окреслено їх спільні та відмінні ознаки. Використання діалектичного методу дозволило сформулювати поняття окремих правових категорій, зокрема речового права, права власності, правомочностей власника та окреслити специфіку їх здійснення. Аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, аналогія, моделювання дозволили

дослідити функціонування окремих елементів речового права в сучасній цивілістичній науці. Також з їх допомогою сформульовано висновки стосовно загальноправової характеристики речового права та його правових інститутів.

1. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ РЕЧОВОГО ПРАВА

Аналіз праць науковців свідчить, що зазвичай при визначенні поняття речового права виходять з розуміння права власності, як такого різновиду речових прав, який розкриває їх найбільш повно. Однак не слід ототожнювати дані поняття.

Як слушно зауважує Г.Г.Харченко, розмежування правових категорій «речове право» і «право власності» умовно має відбуватися по лінії теорії та практики. Поняття речового права – це, перш за все, теоретична позиція, що дає можливість на практиці виявляти різні речовоправові режими у вигляді, зокрема, окремих видів речових прав. Право власності, з іншого боку, має передусім практичний вимір, є тим речово-правовим режимом присвоєння, у якому потенціал речового права розкривається найбільш повно, але не всебічно [10].

Розглядаючи поняття речових прав необхідно звернути увагу на такі специфічні риси, які дають змогу відокремити речове право від інших прав. Насамперед, об'єктом речового права може бути лише річ. Саме за цією ознакою речові права вирізняються з-поміж інших цивільних прав. Речове право надає своєму носієві можливість вчиняти будь-які дії щодо речі у межах, встановлених законом. Речові права традиційно вважають абсолютними, тобто такими, що покладають пасивний обов'язок на всіх третіх осіб, не перешкоджати управомоченій особі у здійсненні її права. Отже, речовими правами є ті права, які забезпечують для суб'єкта владу над виділеною зі світу

матеріальних цінностей річчю. Всі речові права є абсолютними, їх істотна відмінність між собою полягає в правовому режимі об'єкта права – речі.

При визначенні речового права має значення розуміння речового права в об'єктивному і в суб'єктивному значенні. За визначенням Г. Г. Харченка суб'єктивне речове право – це абсолютне майнове право, здійснення якого відбувається через самостійне та самодостатнє правове панування особи над об'єктом безпосередньо або опосередковано у порядку та в межах, встановлених законом [10].

Речове право в об'єктивному значенні можна визначити як сукупність правових норм, що регулюють відносини, пов'язані з впливом особи на річ.

В Україні наразі крім традиційних різновидів речових прав – право власності, право володіння, право користування (сервітут) тощо, окремо у ч. 2 ст. 190 Цивільного кодексу України закріплено, що майнові права визнаються речовими правами[2]. Зазначена стаття неоднозначно була сприйнята науковим середовищем. Так, Шимон С. І. зауважує, що будь-яке майнове право є або правом на річ, або правом вимоги щодо речі (речей, коштів). Практично майнове право – це або наявне, або майбутнє речове право, звідси – всі майнові права є речовими правами. З цієї точки зору, положення ст. 190 ЦК України, яка визнає майнові права неспоживною річчю, та зазначає, що майнові права визнаються речовими правами видаються вказаному автору теоретично обґрунтованими [11].

Згаданий підхід критично оцінюється в науці. Так, О. Яворська стверджує, що майнові права не можуть ототожнюватися з річчю, тому вказані норми Цивільного Кодексу України є некоректними [27]. На підтримку даного твердження можна звернутись до особливостей майнових прав на результати інтелектуальної діяльності. Такі права не залежать від права власності на річ, в якій втілений результат творчої діяльності особи (ст. 419 Цивільного Кодексу України), і можуть брати участь в цивільному обігу незалежно від обігу такої речі. Безумовно, право власності на майно (речове право) і право інтелектуальної власності, хоча і є різновидами одного правового феномена,

але мають певні відмінності, що неодноразово підкреслювалося в літературі. О. Розгон зазначає, що найбільш суттєва відмінність полягає в тому, що «звичайне» право власності встановлюється на матеріальні об'єкти – предмети навколишнього середовища. Об'єктами права інтелектуальної власності можуть бути лише нематеріальні об'єкти – речі, які в римському приватному праві називались безтілесними. Відмінністю права інтелектуальної власності від «звичайного» права власності є також здатність об'єкта інтелектуальної власності до тиражування, чого не можна сказати про матеріальні об'єкти власності. Ідеї, образи, звуки, символи тощо мають здатність до багаторазового втілення в матеріальному об'єкті. Книга, наприклад, у якій втілено інтелектуальну власність її автора, може бути тиражована в будь-якій кількості. Те ж стосується й інших об'єктів інтелектуальної діяльності. Проте при цьому слід мати на увазі, що право інтелектуальної власності встановлюється і діє лише щодо цієї нематеріальної «речі» (ідеї, образу, символу, сполучення звуків тощо), а не стосовно матеріальних носіїв, у яких втілено задум автора [28].

Також слід зазначити що законодавець не закріплює поділу речей на тілесні і безтілесні оскільки згідно зі ст. 179 Цивільного Кодексу України річ має бути предметом лише матеріального світу. Таким чином приписи Цивільного Кодексу України чітко встановлюють, що речові права можуть виникати лише на річ. Подібна правова позиція відображена у постанові Верховного Суду України від 30.03.2016 р. У справі № 6-3129цс15, у якій зазначається, що майнові права на нерухомість – об'єкт будівництва (інвестування) не вважаються речовими правами на чуже майно, оскільки об'єктом цих прав не є чуже майно, а також не вважаються правом власності, оскільки об'єкт будівництва (інвестування) не існує на момент встановлення іпотеки, а тому не може існувати й право власності на нього [29].

О. А. Мірошніченко досліджуючи право власності в розумінні європейського суду з прав людини зазначає, що аналіз практики застосування ст. 1 Першого протоколу, Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод,

до майна, крім рухомих і нерухомих речей, відносяться: позови про відшкодування збитків за внутрішнім законодавством; право на пенсію (якщо протягом якогось періоду робилися внески до Пенсійного фонду або інші соціальні внески); господарські інтереси, пов'язані з управлінням бізнесом, а також управління клієнтурою (ділова репутація, нематеріальні активи, тощо.), клієнти компанії (завдяки власній праці була створена клієнтська база компаній, яка є активом, відповідно є «майном» в сенсі ст. 1). Таким чином, концепція «майна» в сенсі ст. 1 Протоколу не означає виключно володіння речовими об'єктами [30].

Підхід законодавця до обмеження майнових прав лише правами речової природи може призвести, зокрема, до помилкового поширення на договірні відносини щодо розпорядження майновими правами іншої природи (інтелектуальної власності) положень про договори, які стосуються речей.

На підставі аналізу поглядів науковців, положень чинного законодавства можна зробити висновок, що наведене твердження в ч. 2 ст. 190 Цивільного Кодексу України, яким майнові права визнаються речовими являється є не зовсім коректним, не в повному обсязі відображає правову природу різних майнових прав, внаслідок чого виникає неоднозначне тлумачення цивільного законодавства. З огляду на це, доцільно внести зміни до ч. 2 ст. 190 Цивільного Кодексу України шляхом виключення речення « Майнові права визнаються речовими правами». Також необхідно доповнити главу 13 Цивільного Кодексу України окремою статтею з визначенням речових прав, яку викласти у такій редакції:

«1. Речовим правом є право особи на річ, яке включає в себе право власності та інші речові права, які забезпечують задоволення інтересів управомоченої особи шляхом безпосереднього впливу річ.

2. Речове право особа здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб, окрім випадків, передбачених законом».

Підсумовуючи викладене слід зазначити, що річ, як об'єкт речових прав зумовлює їх головну ознаку – панування над об'єктом. Самостійність і

самодостатність у пануванні над об'єктом виявляється відповідно у можливості здійснювати речові права на власний розсуд і безсторонньої допомоги. При визначенні речового права треба розрізняти речове право в об'єктивному і в суб'єктивному значенні. Речове право є абсолютним правом. Також встановлено, що будь-яке речове право є майновим правом, але не кожне майнове право є речовим.

Речове право як майнове право має низку ознак, які визначають його зміст та напрями правового регулювання. Основними ознаками речового права є наступні:

1) абсолютний характер, який слід розуміти як передбачену законом можливість власника або іншого законного володільця висунути вимогу до будь-якої особи, яка порушує його право власності або право користування чи розпорядження річчю. Іншим словами, власник речі або інший законний володільць може отримати захист свого речового права від будь-яких порушень. Однак таку позицію науковців не повною мірою розділяє судова практика. Так, Конституційний Суд України у своєму рішенні від 5 червня 2019 р. № 3-р(І)/2019 у справі № 3–391/2018 (6048–18) прямо заперечив абсолютність ключового речового права – права власності та встановив межі такої обмеженості: здійснення лише на підставі закону з дотриманням принципу розумної визначеності та пропорційності, який вимагає досягнення розумного співвідношення між інтересами особи та суспільства.

Додавши, що «при обмеженні права власності в інтересах суспільства пропорційними можуть вважатися такі заходи, які є менш обтяжливими для прав і свобод приватних осіб з-поміж усіх доступних для застосовування заходів» (абз. 7 пп. 2.3 п. 2 мотивувальної частини) [13].

2) принцип слідування, який полягає в тому, що речове право слідує за річчю, тобто незалежно від зміни власника;

3) гласність або публічність. Сутність даної ознаки розкривається через абсолютність речового права. Оскільки речове право діє проти кожного, то й кожний повинен мати можливість отримати інформацію про ту чи іншу річ;

- 4) перевага речового права, що забороняє будь-кому перешкоджати суб'єкту речового права здійснювати його реалізацію. Даний принцип, переважно спрямований на те, щоб усунути конфлікти та розбіжності між правами, які виникли щодо однієї й тієї ж речі. Так, «конфліктувати» можуть між собою право власності та право володіння, речове право та зобов'язальне тощо;
- 5) встановлення речових прав законом означає, що конкретні види речових прав можуть встановлюватися виключно законодавцем. Тобто законом визначається вичерпний перелік речових прав, надається вичерпна їх характеристика шляхом формулювання їх змісту, підстав набуття, зміни та припинення;
- 6) ознака визначеності – зміст якої зводиться до того, що об'єктом речового права можуть бути лише речі, наділені індивідуальними ознаками або, як їх ще називають, – індивідуально-визначені речі;
- 7) ознака переваги, яка відображає перевагу речового права над зобов'язальним, однак лише у разі, якщо перше виникло раніше. Тоді суб'єкт речового права буде мати переваги стосовно здійснення та захисту свого права перед суб'єктом права зобов'язального.

Досліджуючи особливості та ознаки речового права, І.Ф. Севрюкова наголошує, що речові права досить ґрунтовно відрізняються від зобов'язальних, адже перші відображають статику майнових правовідносин, тоді як другі – показують перехід речей від одного учасника цивільних правовідносин до іншого, що свідчить про динаміку майнових правовідносин та динамічний характер зобов'язального права [31].

2. ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ РЕЧОВИХ ПРАВ

Речове право являє собою сукупність усіх юридичних регуляторів (норма права, договір, звичай, судовий акт), якими забезпечені відносини власності і об'єднуються в правовий інститут. Речове право визначає правовий режим речей, нематеріальних результатів творчої діяльності, майнових прав, інших об'єктів цивільного права, які мають матеріальну або нематеріальну форму свого закріплення в цивільному обороті.

Підстави виникнення права власності розділяють на первісні та похідні.

Початкові способи набуття права власності – це такі, при яких необхідна тільки воля здобуває особи. Найбільш поширені серед них:

- 1) створення або виготовлення нової речі;
- 2) сепарація (відділення) плодів, доходів, продукції;
- 3) збір чи видобуток загальнодоступних речей (збір ягід, грибів, лов риби);
- 4) придбання прав на безхазяйне речі шляхом знахідки, виявлення скарбу, придбання кинутих речей, бездоглядних тварин або в силу набувальної давності.

До похідних способів набуття відносяться такі способи, де є правонаступництво, тобто враховується воля колишнього власника.

Основними похідними способами набуття права власності є:

- 1) придбання права власності на підставі договору чи іншої угоди про відчуження майна

- 2) успадкування;
- 3) придбання права власності при реорганізації юридичної особи.

3. ОБ'ЄКТИ І СУБ'ЄКТИ РЕЧОВИХ ПРАВ

Об'єктами речових прав є майно. До майна, насамперед, належать річ, сукупність речей, а також електроенергія та газ, інші види енергії й сировини, що виходять за межі традиційного розуміння речей. Коло об'єктів речових прав розширюється за рахунок розробленої в зарубіжній доктрині концепції «безтілесного майна», під яким розуміють так званий ідеальний майновий об'єкт, що має вартість і грошову оцінку, але не є матеріальним.

За сучасною концепцією власності до «безтілесного майна» належать технічні й нетехнічні об'єкти промислової власності (винаходи, «ноу-хау», промислові зразки й товарні знаки, фірмові найменування та ін.), а також об'єкти фінансової та комерційної власності[7], що виступають у вигляді права вимоги по грошових і товаророзпорядчих документах (облігації, векселі, чеки, паї, коносаменти й ін.). До них застосовують правила користування й відчуження як матеріальних об'єктів власності, вони стають предметом купівлі-продажу та інших ринкових операцій. У результаті так зване «безтілесне майно» використовується як самостійні майнові цінності. Разом з тим, права з цінних паперів, патентні права на винаходи і т.п. істотно відрізняються від прав на матеріальні об'єкти. Зокрема, щодо них не застосовується саме поняття

володіння; воно прийнятне лише до документа, що є матеріальною формою фіксації відповідних прав.

Існування таких об'єктів права власності, як права вимоги, у деяких країнах (наприклад у ФРН) з юридичної точки зору утруднене, оскільки, згідно з НЦУ, об'єктом права можуть бути тільки речі. В інших країнах, зокрема у Франції, така можливість у принципі допускається положеннями цивільного кодексу про заставу боргових вимог, сервітутів і т. ін.[36].

У країнах англо-американської системи права коло об'єктів права власності більш широке, аніж у континентальному праві: поряд з матеріальними об'єктами права власності є так звані «речі у вимозі»: грошові зобов'язання, оборотні документи, акції, паї, облігації; авторські права, патентні права, товарні знаки, фірмові найменування, пенсії, анuitети (вид державної позики, з якої кредитор одержує ренту)[5]. У цій правовій системі відстоюється концепція виключних прав на такі цінності, тоді як у романо-германській поширена суто власницька концепція. Однак практика всіх країн зазвичай переносить на право промислової, фінансової й комерційної власності режим, встановлений для матеріальних об'єктів.

Класифікація об'єктів речового права існує в усіх цивільно-правових системах. Вона здійснюється відповідно до природних властивостей об'єктів, тому основним є розподіл речей на рухомі й нерухомі. Нерухомість визначають за фізичними ознаками (нерозривний зв'язок із землею) та юридичними (ускладнена процедура відчуження). Нерухомі речі мають індивідуальні ознаки та є незамінними, а рухомі можуть переміщуватися в просторі та в більшості випадків можуть бути замінені іншими однорідними речами, хоча можуть бути і незамінними. До нерухомості належать земля й безпосередньо пов'язані з нею або невіддільні від неї речі — будівлі, споруди, рослини на корені та ін. Деякі з них можуть набувати статусу рухомих речей. Усі інші речі розглядаються як рухомі (рухомість).

Разом з тим, існують певні особливості у різних національних системах. Здебільшого це стосується визнання нерухомими деяких речей, які за своїми

природними властивостями є рухомими. У Франції до нерухомих речей, окрім названих (земля та ін.), закон і практика відносять автомобілі, інші транспортні засоби, інструменти й сировину, що використовуються на підприємстві, сільськогосподарські знаряддя та худоба в маєтку і т.п. Якщо ці об'єкти будуть виділені зі складу маєтку, то вони розглядатимуться як рухомі. Поняття «нерухомість» охоплює й встановлені на землю речові права — сервітути, узуфрукт, іпотека.

У цивільному праві ФРН нерухомістю вважаються виключно матеріальні об'єкти: земля, складові частини земельної ділянки, під якими маються на увазі річі, міцно пов'язані із землею, — будинки, рослини на корені, висаджене в ґрунт насіння, а також права, що пов'язані з правом власності на дану земельну ділянку. Рухомістю є все, що не є земельною ділянкою чи його складовою частиною[37].

Особливості в поділі речей на рухомі й нерухомі існують в праві Англії та більшості штатів США[5]. У праві США нерухомістю вважається земна кора й все, що нерозривно з нею пов'язане, а рухомістю — річі, які можуть слідувати за власником у разі переміщенні його в просторі. Самі терміни «рухоме» і «нерухоме» майно застосовуються, переважно, у відносинах з іноземним елементом, які регулюються міжнародним приватним правом; у внутрішніх відносинах застосовується дещо інший підхід.

В англійському праві існує поділ майна на реальне (real property) і персональне (personal property) залежно від різних форм його позовного захисту. До реального відносять майно, щодо якого може бути пред'явлено реальний позов — позов про відновлення володіння. Реальне майно охоплює землю й об'єкти, що мають з нею істотний зв'язок: будівлі, врожай на корені, худоба на фермі та ін. Усі інші види майна відносять до персонального — майна, яке захищається персональним позовом, тобто спрямованим на одержання грошової компенсації.

У відносинах з іноземним елементом персональне майно, що відоме як рухомість (chattels), поділяється на два класи: рухомість реальна (chattels real)

і рухомість персональна (shattels personal). Рухомості персональні поділяють, у свою чергу, на речі у володінні (choses in possession) і речі у вимозі (choses in action). Речі у володінні — це рухомі речі, а речі у вимозі — це так звана «невловима власність» (intangible property): грошові вимоги й деякі інші «нематеріальні» об'єкти (об'єкти права промислової власності та ін.).

Для угод з рухомими речами, як правило, не встановлюються особливі вимоги до формальностей, однак практично в усіх правових системах існують особливі правила укладання угод з нерухомими речами. Насамперед вони підкоряються так званій вимозі гласності: угода повинна бути укладена обов'язково в письмовій формі, як правило, нотаріально посвідчена та зареєстрована в спеціальному державному реєстрі — поземельній книзі, реєстрі земельних ділянок, будинків тощо.

За законодавством ФРН встановлено правило, згідно з яким будь-яке речове право на нерухоме майно (як виникнення, так і припинення) має бути занесено в поземельну книгу (державний реєстр). У випадку колізії прав перевага буде визнана за правом, яке зафіксоване в поземельній книзі раніше[37].

За правом Франції всі угоди про встановлення чи відчуження речових прав на нерухоме майно повинні також реєструватися в офіційному реєстрі. Це не є умовою дійсності, оскільки угоди про встановлення права на рухомість дійсні з моменту їх укладення. Однак права осіб за такою угодою, якщо вона не зареєстрована в реєстрі, не можуть протиставлятися правам третіх осіб на це майно через відсутність публічності (гласності) угоди[36].

В Англії сам по собі договір про відчуження землі або іншого реального майна ще не породжує переходу права власності. Необхідний спеціальний акт, під час здійснення якого компетентний орган (спеціальні контори) перевіряє законність угоди, а до його вчинення виникають відносини довірчої власності[6].

У США угоди про передачу речових прав на рухомість складаються в письмовій формі; оформляються так званим документом «за печаткою», що підтверджується нотаріусом чи іншою компетентною особою. За законами

ряду штатів такі документи мають бути зареєстровані відповідними компетентними органами.

Більш докладна класифікація речей існує не в усіх правових системах. Доктрина романо-германського права, а також законодавчі акти деяких країн (НЦК) поділяють рухомі речі на: замінні (які в обороті визначаються кількістю, об'ємом, вагою) та незамінні (єдині в своєму роді чи виділені з числа подібних речей); споживні (знищуються чи змінюються внаслідок разового використання) та неспоживні (розраховані на більш тривале використання); подільні (не втрачають свого призначення під час поділу) та неподільні (поділ яких неможливий без втрати господарського призначення); а також виділяють речі — істотні складові частини (невіддільні від речі), зокрема істотні складові частини земельної ділянки чи будівлі, а також речі-приналежності та речі користування (плоди, продукція, права чи вигоди, які виникають внаслідок користування)[8].

Суб'єктами речових прав є фізичні, юридичні особи, держава та територіальні громади в особі створених органів, що представляють їх інтереси в цивільних відносинах.

Державі як суб'єкту відносин власності властива правосуб'єктність універсального характеру. Але свої повноваження держава здійснює з дотриманням положень, встановлених Конституцією України. Адже основним принципом методу цивільно-правового регулювання, в тому числі у сфері відносин права власності є засада юридичної рівності суб'єктів речового права.

Цивільне законодавство визначає, що держава є самостійним учасником цивільних відносин, як суб'єкт цивільного права, що має відокремлене майно, несе відповідальність за своїми зобов'язаннями своїм майном, крім майна, на яке відповідно до закону не може бути звернено стягнення [14].

Але від імені держави право власності здійснюють відповідні органи державної влади. В законодавстві відсутнє узагальнююче поняття «органу держави» або «органу державної влади». Хоча в окремих актах

законодавства міститься дефініція органів, які можуть виконувати державні функції. Так, в Законі України «Про захист економічної конкуренції» [21] міститься визначення поняття органу влади. До органу влади належать міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, державні органи, що здійснюють регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, ринку цінних паперів, державні органи приватизації, Національна Рада України з питань телебачення і радіомовлення, місцеві органи виконавчої влади.

Кабінет Міністрів України згідно з п. 5 ст. 116 Конституції України та п. 1 ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [21] здійснює управління об'єктами державної власності, у тому числі корпоративними правами; делегує в установленому законом порядку окремі повноваження щодо управління зазначеними об'єктами міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади, місцевим державним адміністраціям та відповідальним суб'єктам господарювання; подає Верховній Раді України пропозиції стосовно визначення переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації.

Отже, від імені держави в цивільних відносинах приймають участь міністерства, відомства, державні комітети, інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, територіальні управління міністерств та їх центральних органів виконавчої влади і інші уповноважені державні органи в межах визначених їх статутами (положеннями) та законом повноважень.

При цьому вони можуть здійснювати адміністративно-владні функції. Однак реалізація правомочностей власності та інших речових прав здійснюється ними на засадах, встановлених цивільним законодавством. В цьому проявляється диспозитивна цивільно-правова природа речових відносин.

Це відповідає ст. 326 ЦК України, що в інтересах та від імені держави Україна право власності здійснюють відповідні органи державної влади. З цією метою було прийнято Закон України «Про управління об'єктами

державної власності» [14] в якому суб'єктом управління об'єктами державної власності є Кабінет Міністрів України. Він є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері управління об'єктами державної власності. Забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері економічного розвитку.

Крім Кабінету Міністрів України до органів, що здійснюють повноваження щодо державного майна відносяться Президент України, міністерства та інші органи виконавчої влади, Фонд державного майна України. Зазначені органи можуть створювати державні господарські об'єднання, державні холдингові компанії, акціонерні товариства та інші господарські структури, наділяючи їх державним майном для виконання своїх функцій, формуючи статутний капітал.

Законодавець, характеризуючи право власності держави України, часто як суб'єкта права власності називає народ України. Так, в ст. 318 ЦК України серед суб'єктів права власності поряд з іншими учасниками цивільних відносин перелічується Український народ.

В ст. 324 ЦК України міститься перелік об'єктів права власності Українського народу. До них належить земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шлейфу, виключної (морської) економічної зони.

Коментоване положення має декларативний характер. Український народ є суб'єктом права, зокрема в міжнародно-правовому та конституційному аспекті. Однак в цивільному праві суб'єктами цивільних правовідносин є фізичні та юридичні особи. Це певною мірою підтверджується ч. 2 ст. 324 ЦК України, згідно з якою від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, встановлених Конституцією України.

4. ВИДИ РЕЧОВИХ ПРАВ

Речові права - це права, що забезпечують задоволення інтересів власника шляхом безпосереднього впливу на річ, яка перебуває у сфері його господарювання.

Залежно від значущості і характеру виникнення речові права можуть бути поділені на основні (первинні) і вторинні.

1. Основні речові права є визначальними у системі відносин з приводу речей, (їхні властивості випливають із самого характеру присвоєння майна і необхідності забезпечення його використання.

До них належать:

а) *право власності*, яке дає власнику повну владу над майном (речами) і абсолютний захист — право подання позову до будь-якого порушника прав власника;

б) *права на чужі речі*, котрі мають місце у випадку, коли право власності належить одній особі, в той час як інша особа має на те ж саме майно таке ж (безпосереднє) речове право, тільки вужче за змістом.

2. Вторинні речові права мають своїм підґрунтям основні речові права. Вони виникають, оскільки існують перші, і не можуть існувати без них.

До вторинних речових прав належать:

а) *право повного господарського відання* — можливість володіння, користування і розпоряджання майном у своїх інтересах, але на підставі надання цих правомочностей власником;

б) *право оперативного управління* — право володіння, яке ґрунтується на праві власності іншої особи, що надала це повноваження, а також обмежені право користування і право розпорядження майном з метою і в межах, встановлених власником.

Особливе місце в системі відносин з приводу речей відведено володінню. Відносити його до числа речових "прав" не зовсім коректно, оскільки, хоча глава 31 Цивільного Кодексу України називається "Право володіння чужим майном", однак, водночас, згідно зі ст. 397 Цивільного Кодексу України володільцем чужого майна визнається особа, яка фактично тримає його у себе, тобто йдеться про фактичний стан, а не про право на річ. У той час як "право володіння" є елементом права власності, "володіння чужим майном на законних підставах" означає, що особа, яка не є власником, володіє річчю з наміром володіти нею для себе.

Таким чином, володіння не є речовим правом. Проте з міркувань практичної доцільності воно може бути віднесене до відповідного розділу цивільного права.

Концепція регулювання речових відносин зазнала у Цивільному Кодексі України змін, відображаючи загальну зміну концепції речових прав в українській цивілістиці.

Право власності відповідно до обраної концепції розглядається як основне речове право і є основним інститутом книги 3 Цивільного Кодексу України, який ґрунтується на концепції регулювання відносин власності, закладеній у Конституції України. Оскільки право власності - це право на свою річ, тому воно і породжує повне панування над річчю.

Сутність права на чужі речі полягає у тому, що особа може користуватися чужою річчю, а інколи навіть розпоряджатися нею. До речових прав належать права, похідні і залежні від права власності, які виникають як за волею власника, так і відповідно до закону. Цивільний Кодекс України до речових прав, окрім права власності, відносить і речові права на чуже майно (ст. 395-417).

Право на чужу річ має такі особливості:

- є похідним від права власності;
- має обмежений характер і його обсяг вужчий ніж право власності;
- зберігається при зміні власника;
- захищається такими самими способами як і право власності;
- може захищатися і від власника.

У ст. 395 Цивільного Кодексу України наводиться перелік видів прав на чуже майно, який не вичерпним:

- а) право володіння;
- б) право користування (сервітут);
- в) право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис);
- г) право забудови земельної ділянки (суперфіцій).

Володільцем чужого майна є особа, яка фактично утримає його у себе. Володіння може бути як законно, так і незаконним. Право володіння виникає внаслідок договору, який укладено із власником.

Сервітут — це право користуватися чужим майном. Таке право може бути встановлене щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів. Сервітут може встановлюватися також щодо нерухомого майна (будівлі, споруди

тощо), для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом. Сервітут може бути встановлений договором, законом, заповітом, рішенням суду.

Емфітевзис — це право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб. Емфітевзис встановлюється за договором між власником земельної ділянки й особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою. Строк емфітевзису, розмір оплати, її форма, порядок та строки виплати встановлюються договором.

Суперфіцій — це коли власник земельної ділянки має право надати її іншій особі не лише для сільськогосподарських потреб, а й для будівництва. Право передачі земельної ділянки у користування іншій особі для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель називають суперфіцієм.

Суперфіцій може виникати на підставі договору або заповіту, як на визначений, так і невизначений строк.

5. ЗАХИСТ РЕЧОВИХ ПРАВ

Захист прав власності та інших речових прав — це сукупність передбачених цивільним законодавством засобів, що застосовують у зв'язку із вчиненням щодо права власності та інших речових прав правопорушенням та спрямованих на відновлення чи захист майнових інтересів володільця цих прав.

Найбільшого поширення у правовій науці набув поділ цивільно-правових способів захисту на речово-правові та зобов'язально-правові.

Разом з тим, багато вчених сформулювали авторське бачення такого поділу. Наприклад, Є. О. Суханов виділяє наступні позови: класичні речово-

правові; зобов'язально-правові; особливі; позови до публічної влади; позови про компенсацію у зв'язку з припиненням права власності за рішенням публічної влади[32]. Є. О. Харитонов виділяє засоби захисту речово-правові; зобов'язально-правові; такі, що впливають із різних інститутів цивільного права й вимоги до органів державної влади й управління про захист інтересів власника від правомірного або неправомірного втручання[15]. О. П. Сергєєв здійснює поділ цивільно-правових засобів захисту на речово-правові, зобов'язально-правові та засоби, що впливають із різних інститутів цивільного права і не належать ні до речових, ні до зобов'язальних[38].

До речово-правових позовів традиційно відносять віндикаційний позов (вимоги не володіючого власника до незаконного володільця про витребування майна), негаторний позов (вимоги власника щодо усунення порушень права власності, які не пов'язані з володінням, позов власника про визнання права власності. Також ч.2 ст.386 Цивільного Кодексу України встановлено, що власник, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, може звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню. Тобто у Цивільному Кодексі України закріплено також право на захист від порушень права власності, що можуть мати місце у майбутньому, тобто подання прогібіторного позову.

Зобов'язально-правові способи захисту поділяються на договірні та недоговірні (позадоговірні). У договірних зобов'язаннях уповноважена особа може захистити своє право власності шляхом примусу боржника виконати обов'язок в натурі; розірвання договору; застосування мір відповідальності, передбачених договором чи інших заходів, передбачених договором або законом (наприклад, повернення сторонам майна, переданого ними на виконання договору, повернення майна, переданого власником у орендне чи інше тимчасове користування). До недоговірних

(позадоговірних) зобов'язань правова доктрина відносить публічне обіцяння винагороди, ведення чужих справ без доручення, запобігання загрози шкоді чужому майну, рятування здоров'я та життя іншої особи, заподіяння шкоди, створення небезпеки (загрози) життю та здоров'ю фізичних осіб, а також їхньому майну та майну юридичних осіб.

Цікавою і слушною є позиція І. О. Дзери, яка до загальноприйнятого поділу цивільно-правових засобів захисту на речово-правові та зобов'язально-правові включила так звані «спеціальні» засоби захисту, які не належать ні до речово-правових, ні до зобов'язально-правових⁸. Вона конкретизує запропоновані нею спеціальні засоби захисту права власності, відносячи до них позови про захист прав співвласників у разі виділу, поділу та продажу спільного майна; засоби захисту права власності померлих та осіб, визнаних безвісти відсутніми або оголошених померлими; засоби захисту прав власників від неправомірного чи правомірного втручання державних органів, органів місцевого самоврядування та в надзвичайних ситуаціях; інші спеціальні засоби, обумовлені особливим колом уповноважених чи зобов'язаних осіб та надзвичайними обставинами[14].

До спеціальних способів захисту можна віднести і подання позову про відшкодування шкоди у разі прийняття закону, що припиняє право власності на певне майно: згідно ч. 1 ст. 1170 Цивільного Кодексу України встановлено, що у разі прийняття закону, що припиняє право власності на певне майно, шкода, завдана власникові такого майна, відшкодовується державою у повному обсязі. У будь-якому разі, робота над систематизацією спеціальних способів захисту права власності не може вважатись завершеною і потребує уваги науковців.

Існує низка позицій вчених щодо захисту прав та законних інтересів. Зокрема, одні науковці ведуть мову про захист цивільних прав і охоронюваних законом інтересів як про передбачену законом для боротьби з правопорушеннями систему заходів, які опираються на державний примус і які направлені на забезпечення недоторканості права й ліквідацію

правопорушення, або як про сукупність заходів правоохоронного характеру, які направлені на застосування у відношенні до правопорушника примусового впливу з метою визнання чи відновлення оспорюваного чи порушеного права[15] .

ВИСНОВКИ

Право України потребує переосмислення базових положень речового права в умовах європеїзації та рекодифікації на засадах методології європеїзації національного правопорядку шляхом упровадження правових норм, формування правозастосовної практики й доктрини права, які забезпечують застосування речових прав відповідно до прийнятних для правопорядку України європейських стандартів і практик.

Вітчизняне право, у тому числі й речове право, характеризує пострадянськість, що розглядається як транзитний період між радянськістю та європейськістю з властивими правовій системі пострадянськими правовими цінностями, судовою практикою і доктринальними дискурсами, які все ще є досить поширеними та стоять на заваді європеїзації правопорядку.

Рекодифікація цивільного законодавства про речові права в умовах європеїзації покликана юридично забезпечувати за допомогою механізмів майнового присвоєння усталений розвиток національного ринку, сумісного з європейським єдиним внутрішнім ринком, як ключового елементу забезпечення вільного руху товарів, капіталів, послуг і праці в розумінні «чотирьох свобод», передбачених правом Європейського Союзу.

Переосмислення базових положень вітчизняного речового права на засадах методології європеїзації права передбачає відмову від залишків радянськості речового права й упровадження концепції сутнісного (функціонального) розуміння речових прав, формування збалансованого співвідношення *numerus clausus* (закритого) і *numerus apertus* (відкритого переліку речових прав), упровадження широкого розуміння речі й переліку речових прав.

Панування над річчю як майновим об'єктом є заснованою на автономії волі визначальною ознакою речового права, визначальним фактором для прогнозування перспектив речового права, незмінним в умовах постійного розширення сфери інтересів, які задовольняються через речові права.

Властива сучасному речовому праву тенденція до переходу від концепції автономії волі, визначеної законом, до концепції регульованих речових прав, ґрунтується на ідеї сутнісного (функціонального), а не формально визначеного законом розуміння речового права.

Концепція сутнісного (функціонального) розуміння речового права передбачає визнання речовими правами як прямо визначених законом, так

і непоіменованих у законі, які за своєю сутністю є речовими правами («приховані» речові права).

Власне концепції функціонального (сутнісного) підходу широке поняття речових прав об'єктивно зумовлює доцільність переходу від принципу *numerus clausus* до принципу відносно закритого (чи відносно відкритого) переліку речових прав, що допускає розширення кола речових прав за рахунок так званих «прихованих» речових прав.

Речовим правам властиві принципи абсолютності, слідування, визначеності законом переліку і змісту речових прав (*numerous clausus*), переваги (старшинства), публічності. Однакове розуміння й дотримання принципів речового права в правозастосовній практиці потребує їх нормативного закріплення на рівні загальних норм (загальні положення про речові права) або спеціальних норм щодо окремих речових прав.

Однакове розуміння й дотримання принципів речового права в правозастосовній практиці потребує їх нормативного закріплення на рівні загальних норм (загальні положення про речові права) або спеціальних норм щодо окремих речових прав.

Речові права в Цивільному Кодексі України доцільно регулювати положеннями Книги третьої «Речові права», яка міститиме розділи, присвячені загальним положенням, речам, володінню, власності, обмеженим речовим правам, фідучіарному фонду та державному реєстру нерухомого майна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Парлам. Вид-во, 2006.
2. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №40-44. – Ст. 356.
3. Цивільний кодекс України : наук. – прак. коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових

- інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 1 : Загальні положення / за ред. проф. І. В. Спасибо - Фатєєва. – Х.: ФО-П Колісник А. А., 2010. – 320 с. (Серія «Коментарі та аналітика»).
4. Угода про Асоціацію між Європейським Союзом та його країнами-членами, з одного боку, та Україною, з іншого боку. Official Journal of the European Union (OJ). 2014. L 161/3.
 5. Шумилов В.М. Правовая система США : учебное пособие. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Междунар. отношения, 2006. 408 с. С. 143.
 6. Дженкс Э. Свод английского гражданского права. Общая часть. Обязательственное право / пер. с англ. Москва : Юридич. изд-во НКЮ СССР, 1941. 304 с.
 7. Майданик Р.А. Речове право : підручник. Київ : Алерта, 2019. 1102 с. С. 32–33.
 8. Шимон С.І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2004. 220 с.
 9. Романюк Я.М. Речові права та чуже майно. Речове право: пріоритети та перспективи : матеріали Київських правових читань. Київ, 22 березня 2019 року / Р.А. Майданик, Я.М. Романюк та ін. ; відп. ред. Р.А. Майданик. Київ : Алерта, 2019. 266 с. С. 33–38. С. 34.
 10. Харченко Г.Г. Речові права : монографія. Київ : Алерта, 2016. 556 с. С. 53, 55.
 11. Шимон С.І. Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 664 с. С. 205.
 12. Васьковский Е.В. Учебник гражданского права. Санкт-Петербург : Тип. М.Я. Минкова, 1896. Вып. II : Вещное право. 188 с. С. 57.
 13. Харченко Г.Г. Ознаки речового права. Часопис Київського університету права. 2011. № 2. С. 137–138.
 14. Дзера О.В. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 976 с. С. 653.

15. Харитонов Є.О., Старцев О.В. Право власності в системі речових прав. Харитонов Є.О., Старцев О.В. Цивільне право України : підручник. 2-й вип., перероб. і доп. Київ : Істина, 2007. 816 с. С. 277.
16. Харченко Г.Г. Общеввропейский вектор в развитии вещного права. Гармонізація приватноправового законодавства України із законодавством країн ЄС : збірник статей і тез IX Міжнар. цивілістичного форуму, Харків 11–12 квітня 2019 р. Київ : Знання України, 2019. 599 с. С. 189–196.
17. Цивільне право України. У двох частинах. Частина 1. Підручник / За заг. Ред. Шишки Р.Б. та Кройтора В. А.-Х.: Вид-во Харк. Нац-го універ. Внутр. Справ, 2008. – 516 с.
18. Харченко Г.Г. Перспективи розвитку речового права в Європі. Розвиток сучасного приватного права в країнах Європи : матеріали VIII Міжнародного цивілістичного форуму, Київ, 19–20 квітня 2018 року. Київ : ТОВ «Білоцерківдрук», 2018. 287 с. С. 251–254. С. 252.
19. Як позбутися пострадянськості? Десять рекомендацій (ДОСЛІДЖЕННЯ). URL: [https:// glavcom.ua/publications/119272-jak-pozbutisjapostradjanskosti-desjat-rekomedatsij-doslidzhennja](https://glavcom.ua/publications/119272-jak-pozbutisjapostradjanskosti-desjat-rekomedatsij-doslidzhennja). Html (дата звернення: 26.05.2021).
20. Майданик Р.А. Переосмислення речового права в сучасних умовах. Речове право: пріоритети та перспективи : матеріали Київських правових читань, Київ, 22 березня 2019 року / Р.А. Майданик, Я.М. Романюк та ін. ; відп. Ред. Р.А. Майданик. Київ : Алерта, 2019. 266 с. С. 9–32. (
21. Цивільне право України: підручник: у 2 кн. / [за заг. Ред. О. В. Дзери, Н.С.Кузнецової]. – 2-е вид., допов. І перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Кн. 2. – 640 с.
22. Сучасні проблеми цивільного права та процесу: навч. Посіб. — Харків: Право, 2017. — 806 с.
23. Цюра, В. В. Речові права на чуже майно: автореферат дис... канд. Юрид. Наук: 12.00.03 Цивільне право, сімейне право, цивільний процес, міжнародне приватне право / В. В. Цюра. – Київ: Б. в., 2007. – 20 с.

24. Майданик, Р. А. Речові права на чуже житло / Р. А. Майданик, М. Скаржинський; - Київ: НДІ приватного права і підприємництва АПН України, 2006. – 35 с.
25. Нагнибіда, В. І. Речові права на чуже майно: досвід правового регулювання зарубіжних країн: монографія / В. І. Нагнибіда. – Київ: НДІ приватного права і підприємництва АПН України, 2009. – 182 с.
26. Спасібо-Фатєєва, І. В. Інші речові права (Розділ III. Глава 19.) / І. В. Спасібо-Фатєєва // Цивільне право України. Частина перша. – Х.: Право, 2000. – С. 271-278.
27. Яворська О. Майнові права як об'єкти цивільного обороту. Вісник Львівського університету імені Івана Франка. Серія юрид. 2011. Вип. 53. С. 225–231.
28. Розгон О. Тлумачення права власності з позиції конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Підприємництво, господарство і право. 2016, № 10, С. 168–171.
29. Постанова Верховного Суду України від 30 березня 2016 р. По справі № 6-3129цс15. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56973846>
30. Мірошниченко О. А. Право власності в розумінні Європейського суду з прав людини (загальна характеристика. Форум права. 2013. № 2. С. 371–374.
31. Севрюкова І.Ф. Формування системи речових прав у цивільному праві України та деяких країн Європи: порівняльний аналіз та проблемні питання. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/437>
32. Суханов Е. А. Понятие и виды ограниченных вещных прав // Вестник Моск. Университета. Серия 11: Право. – №4. – 2002. С. 3-36.
33. Нагнибіда В. І. Проб леми формування сучасної моделі сервітутних прав в Україні в контексті досвіду європейських країн // Приватне право і підприємництво: зб. Наук. Пр. Вип. 8 / редкол. : О. Д. Крупчан (гол. Ред.)

та ін. Київ : Наук.-досл. Ін.-т приватного права і підприємництва АПрНУ, 2009. С 70-73.

34. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. Москва : Статут, 2001., С. 150-151.

35. Вагацума С., Ариидзуми Т. Гражданское право Японии. Москва, 1983. С. 165.

36. Ж. Гражданское право Франции. Москва, 1960. – Т. 2. С 10-15.

37. Бернгефт Ф. Гражданское право Германии. Санкт-Петербург, 1910. С. 155.

38. Гражданское право / под ред. А. П. Сергеева., Ю. К. Толстого. Москва, 1997. – Ч. 1. С. 290.